

Konfirmation og rytterskoler i Danmark – i lyset af den enevældige stats overlevelseskamp i første halvdel af det 18. århundrede

Af Niels Reeh

Artiklen gør gældende, at der bag indførelsen af den tvungne konfirmation i Danmark i 1736 og beslutningen om at bygge rytterskolerne i 1721 ligger en betydelig militær og disciplinær interesse. Den enevældige stats skolereformer i første halvdel af det 18. århundrede bør ikke kun ses som et udslag af pietismen ved hoffet i perioden. Artiklens perspektiv er, at den danske stat var og er en selvforsvarende enhed, som kæmper for sin egen overlevelse i en verden af andre stater, der på samme vis kæmper for deres overlevelse. I et sådant perspektiv bliver statens forsvar til en ganske bred kategori, der også indbefatter skole og uddannelse. Uddannelseshistoriske undersøgelser må derfor medtænke staten og dens forhold til andre stater i analysen.¹

Indførelsen af “Forordning, Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade” eller den tvungne konfirmation i 1736 er ofte blevet anset som et udslag af den pietistiske vækkelse ved hoffet i København.² Det samme gælder oprettelsen af rytterskolerne i 1721, omend historikeren Ole Feldbæk har undret sig over, at den danske stat kastede sig ud i et så omfattende og dyrt projekt lige efter afslutningen på Store Nordiske Krig, hvor den danske stats finanser var endog meget tynget af krigens omkostninger.³

Artiklens hovedsynspunkt er, at det ikke er tilstrækkeligt blot at henvise til en religiøs strømning som pietismen som forklaring for en så afgørende danmarkshistorisk milepæl, som disse reformer må siges at være. Nærværende bidrag er

---

¹ Indledningsvis bør det understreges, at artiklen ikke behandler konfirmationen i Hertugdømmerne, hvor forholdene var anderledes. Japsen 1968.

² Kornerup 1921; Lindhardt 1936; Lausten 2004.

³ Feldbæk 1982.

båret af et ønske om at forsøge at blotlægge de disciplinære og ikke mindst militære grundlagsbetingelser for en historisk praksis, som konfirmation og skolegang må siges at være. Dermed skal det understreges, at der kan findes andre impulser end det disciplinære og militære aspekt af konfirmationen. Af disse må det nævnes, at den danske stats beslutning om indførelse af en tvungen konfirmation for det første var inspireret af indførelsen af konfirmationen dels i Preussen⁴ og dels i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten.⁵ Derudover var der en række væsentlige forløbere for rytterskolerne og den senere skoleforordning af 1739, nemlig fattigdomsforordningen fra 1708 og de skoler, som forskellige godsejere lod opføre på deres godser i årene inden rytterskolerne oprettelse 1720. Med hensyn til fattigdomsforordningen af 1708 giver det dog god mening også at se denne som en disciplinær reform, der søgte at bringe de fattige under statens kontrol.⁶ Nærværende bidrag vil med andre ord søge at fremdrage de disciplinære og militære aspekter bag indførelsen af konfirmationen i 1736 og rytterskolerne i 1721, der således kan ses som et forsøg på at forbedre forsvaret af den danske enevældige stat. Denne artikel ligger således i nogen grad i forlængelse af arbejder af f.eks. Ingrid Markussen, Ove Korsgaard og her senest Ove Kaj Pedersen.⁷

En analyse af konfirmationsforordningen af 1736

Konfirmationsforordningen af 1736 er central i en uddannelseshistorisk sammenhæng, da forordningens § 2 indførte tvungen skolegang for alle:

Ingen Børn maa til Confirmation antages, med mindre de tilforn ere holdte til Skole og underviste i de nødvendigste Christendoms Stykker; eller hvor endnu ikke ere offentlige Skoler, maae de dog først af Klokkeren eller et andet beqvemt Menneske være anførte til at kiende Gud, førend de tilsidst af Præsten blive catechiserede, examinerede og confirmerede.⁸

Dette kan ses som både en religiøs og en disciplinær reform. Ud over en beskrivelse af selve konfirmationsritualet indeholder forordningen en række disciplinære krav inklusive et krav om eksamination efter endt religionsundervisning i forordningens § 2. I en dansk uddannelseshistorisk sammenhæng har man således ofte hæftet sig ved, at konfirmationen var befordrende for læsefærdigheden blandt almuebefolkningen.⁹

---

⁴ Melton 1988.

⁵ Japsen 1968.

⁶ Reeh 2012 under udgivelse.

⁷ Markussen 1988; Markussen 1995; Korsgaard 2004; Pedersen 2011.

⁸ § 2 i Forordning, Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade i Schou, 1736.

⁹ Markussen 1988.

Dette var dog ikke hovedsigtet med undervisningen, ligesom det heller ikke var nok at lære den kristne børnelærdom udenad.¹⁰ Tværtimod var det afgørende, at barnet i sit liv og levned forandres og opvækkes af Guds sandhed:

Hvad Underviisningen i sig selv angaaer, da maae Læreren derved beflitte sig paa største Tydelighed og Venlighed, og at han, naar han fremsetter de Guddommelige Sandheder, da immerfort lader løbe nogle Opvækkelser ind med til at øve sig flittig der udi, spørger Ungdommen iblandt ad, om de ikke har erfaret og merket noget af den eller den Sandheds Kraft paa deres Siæle; og ligesom han dem alle tilsammen underviiser, saa bør han nu og da, tage et og andet Baarn for sig i sær, og spørge det om sin Siæles Tilstand, hvad det merker hos sig af Omvendelse og Troe, og i Fald han veed om et eller andet Barn, hvad Synder det i Sær kand være tilbøyligst til [...] saae maae han af forbarmende Kiærlighed foreholde samme Barn sin Siæls elendige Tilstand, og enten give det Anledning til en sand Omvendelse, eller og stadfæste det udi det Gode.¹¹

Staten stillede med andre ord krav om en personlig kristendom. Undervisning og statskontrolleret læsning blev anvendt i en disciplinering af børnene til gode og retskafne undersåtter. Læsningen var væsentlig for staten, da det netop var herigennem, at man kunne nå det enkelte barn/undersåt og dermed opfylde forordningens dobbelte formål, nemlig barnets oplysning i dets personlige kristendom og en dannelse af undersåtterne til gode og retskafne undersåtter til gavn for staten.

Konfirmationen var imidlertid ikke kun et spørgsmål om “opvækkelse” til “en sand omvendelse”. Går vi til selve ritualet, som det er skitseret i forordningen, søger det at sætte undersåtterne i et dobbelt lydighedsforhold til Gud og til kongen. Det er med andre ord tydeligt, at konfirmationen i høj grad kan ses som en disciplinær reform. I første del af bønningen, som fremsiges af præsten, placeres de konfirmerede i det rette forhold til Gud, der skitseres som følger:

HERRE! lær dem at betænke hvor grundløs Din Godhed er imod dem, at begræde hvor lidet de have skønnet paa saadan Din Himmelske Velgierning; Lær dem at anklage sig selv, som Overtrædere af Moders Liv, som de, hvis Hierters Tankers Paa-fund haver været ond af deres Ungdom op [...] Din Naade haver sparet dennem til denne Tiid, at de kunde, i Din Meenigheds Paahør, igientage hvad Tilsagn Du imodtog af dem, den Tiid de bleve rensede formedelst Vandbaadet i Ordet, lad dem,

---

¹⁰ § 4 og 6 i Forordning, Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade i Schou, 1736.

¹¹ § 7 i Forordning, Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade in Schou, 1736.

*alle deres Lives Dage, arbeide at holde saadanne Løfter, samt med Bevelse og Frygt, for nogensinde at bryde dem, forarbeide deres egen Saliggørelse. Udret i dem det, at de vilde tiene Dig, som helliger deres Villie [...] lad dem kiende, at [...] give nøye Agt paa samme Ord, hvilket, siden det der skinner som et Lys i et mørkt Sted, saa skinne det ind i deres Hierter til Din Søns herlige Kundskabs Oplysning! Det oplyse deres Forstand, hellige deres Villie, raadføre dem i alle deres Gierninger! Lad det, at de har kaldet Dig Fader, minde dem om den Ære, gode Børn skyldte til saa god en Fader! Det at de have tilbedet Din Søn, som er en HERre, vedligeholde den Frygt i deres Hierter, hvilken fromme Tienere bør bære for den HERre, der er Himmelsens og Jordens HERre [...]*¹²

Mennesket ses her som en synder, mens Gud ses som grænseløs i sin godhed og magt, hvorfor mennesket skal arbejde på med at holde sine løfter (konfirmationsløftet) med “bevelse og frygt” for Guds straf. Samme pietistiske verdensopfattelse ses også i biskop Erik Pontoppidans *Sandhed til Guds frygtighed* (i daglig tale Pontoppidans forklaring) fra 1738, der var en kraftigt udvidet luthersk katekismus, hvor det hedder:

*Hand maae nu ret vaage, bede, og stride imod Dievlen, Verden og Synden, hvis Levninger hænge endnu ved ham, men skal udrenses jo mere og mere ved daglig Fornylse, og derimod Guds Billede jo mere og mere oprettes i ham, saa han udtrykkelig lader det tilsyne i sit Levnet, at hand, som et igienfødt Guds Barn, rører ved denne himmelske Fader nær paa, elsker alt det, hand elsker, men hader alt det han hader [...] Hand maae nu daglig fornegte sig selv, og taalmodig bære Korset efter sin Frelser paa den trange Vej [...] Hvem som bliver bestandig paa denne Vej i sit gandske Liv, hannem er Døden omsider en Baade og fuldkommen Befrielse [...] Men hvo som ikke i denne Sagliggjørelsens Orden vil antage og bruge Guds Naade, den bliver i sin syndige Natur-stand, adskilt fra Gud, og maae vente en Deel med Dievelen og hans Engle i den evige Fordømmelse.*¹³

Et afgørende nyt træk ved pietismen var, at den var mere ambitiøs på menneskets vegne end ortodoksien. Godt nok blev mennesket anset som en synder, der var helt afhængig af Guds godhed, men, som det ses af de to sidste citater, var det muligt for mennesket at “forarbeide deres egen Saliggørelse” og at bekæmpe synden “ved daglig Fornylse, og derimod Guds Billede jo mere og mere oprettes i ham, saa han udtrykkelig lader det tilsyne i sit Levnet”. I modsætning til en mere klassisk luthersk position kan mennesket i denne udgave af pietismen

---

¹² Forordning, Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade in Schou, 1736.

¹³ Pontoppidan 1738.

arbejde med på sin egen frelse. Og hvor det i den såkaldt ortodokse lutherdom var tilstrækkeligt, at mennesket havde den rette tro, så bliver det i pietismen afgørende, at den sande tro afspejles i menneskets handlinger. Dermed var pietismen velegnet som ideologi for en enevældig stat, der gerne ville udstrække sin magt og påvirke undersåtternes handlinger, hvad konfirmationsforordningen er et eksempel på.

Det statsligt disciplinære aspekt af konfirmation fremtræder særligt i anden del af konfirmationsbønnen, hvor de konfirmerede placeres i forhold til kongen:

Strid med og for Din stridende Kirke, hvis Lemmer de ere, som denne dag offentlig have aflagt deres Troesbekiendelse; Dit Hellige Ord, Dine Højværdige Sacramenter blive hos os [...] at vi [...] maa stedse komme Dig jo nærmere og nærmere. Din Salvede Vor Allernaadigste Arve-Herre og KONGE, KONNING CRISTIAN den Siette, være og blive velsignet af Dig nu og herefter, i denne og den tilkommende Verden; Lad ham høste Frugten, end og af denne Dags Forretning, saa at han i alle dem, der have fornyet deres Daabes Løfte, maa finde gode og lydige Undersaatter, som viide at enhver, der frygter GUD, skal ære Kongen [...] Gjør vel imod det gandske Kongelige Arve-Huus, forlene Det med Din Naade, og formeere Dine Velsignelse over Det! Antag Dig den gandske Christenhed! Haandthæve og forsvare disse Riger og Lande, samt hver Indbyggere i dem; Giv os Fred trindt omkring, men fornemmelig Fred med DIG.¹⁴

De konfirmerede sås hermed som en del af kongens stridende kirke, som de var pligtige at tjene, adlyde og forsvare ubetinget.

Idéhistorisk er konfirmationsritualet således formodentlig påvirket af autoritære naturrettsforfattere som Thomas Hobbes (1588-1679) og især Sir Robert Filmer (1588-1653), der i værket *Patriarcha* måde havde søgt at begrunde fyrstens absolutte autoritet og undersåtternes pligt til at adlyde ubetinget. I den ovenfor citerede bøn til Gud er undersåtterne den stridende kirkes lemmer, mens Christian 6. benævnes "Din Salvede". Som Ingrid Markussen har gjort opmærksom på, benyttede enevælden i denne periode sig i udstrakt grad af referencer til den såkaldte visdomslitteratur, der havde en strengt hierarkisk opbygget verdensopfattelse, som eksempelvis blev udtrykt dels i konfirmationsforordningen og dels i den såkaldte hustavle.¹⁵

Dertil bønfaldes Gud om at forsvare kongens riger og lande og indbyggerne i dem samt om fred med Gud. Gud bønfaldes med andre ord om at opretholde

---

¹⁴ Forordning, Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade in Schou, 1736.

¹⁵ Markussen 1988

konges riger og lande udadtil såvel som indadtil. Tager man bønner for pålydende, er den således et forsøg på at beskytte kongens riger og lande mod overfald fra andre fjendtlige stater, som der var nok af i det 18. århundrede. Ritualets bøn kan således ses som et forsvarspolitisk instrument. Dette kan måske synes overraskende for en moderne læser. Ser man imidlertid på den historiske kontekst, understøttes dette for eksempel af følgende citat fra Kongeloven af 1665:

Den beste begyndelse till alting er at begynde med Gud. Det første derfor, som Vi for alting ville udj denne KongeLow allffvaarligen haffve befalet, er: at Voris Effterkommere, Børn og Børnebørn i tusinde Leed paa Færne og Mørne, EenevoldsArffveKonger offver Danmarck og Norge ære, tiene og dyrcke den eene rette og sande Gud paa den maade og manneer, som hand sig i sit hellige og sande ord aabenbaret haffver, og Voris Christelige Troe og bekiendelse klarligen derom formelder effter den form og maade, som den reen og uforfalsket er bleffven foresatt og fremstillet udj den Augsburgiske confession Aar et tusind fembhundrede og trediffve, og ved samme reene og uforfalskede Christelige Troe holde Landsens Jndbyggere og den vældeligen haandhæffve og beskierme i disse Lande og Riger mod alle Kiettere, Sværmere og Guds bespottere.¹⁶

---

¹⁶ Kongeloven/Lex Regia § I

Opretholdelsen af den rene og uforfalskede kristelige tro ses således også her som afgørende for landets opretholdelse. En mere pragmatisk begrundelse ses endvidere af den ortodokse Jesper Brochmanns *Universae theologiae systema* fra 1633:

Fra din første Regeringstilrædelse har Du arbejdet derhen, at alle Dine Undersatter tænkte og talte ens om Gud og de Guddommelige Ting. Og det har Du gjort med en saadan Fremgang, at de, der afvige i religiøse Meninger, nu vanke om, landflygtige, langt borte fra de af Majestæten undergivne Riger og Lande. En saadan Lykke forstaar kun de ret at skønne paa, der af Erfaring har lært, hvilken bestandig Pest og Ødelæggelse for Riger og Lande en blandet Religion er, som væbner og opflammer Forældre mod Børn, Undersaatter mod Øvrighed.¹⁷

I modsætning til, hvad man skulle vente af et teologisk dogmatisk værk, er det ikke her den falske lære som sådan, der ses som årsag til religionskrigenes rædsler. Derimod er ondets rod selve det forhold, at der er en blandet religion, som opflammer landets indbyggere imod hinanden og øvrigheden. Men det har naturligvis været lettere at underbygge kravet om religiøst fodslag med, at det var den sande lære, i stedet for blot at kræve, at undersåtterne slutter op bag en religiøs konfession, som godt kunne være anderledes.

Vender vi tilbage til ritualets bestemmelse af forholdet til Gud og kongen, er det endvidere afgørende, at der ikke er nogen vej ud af dette forhold:

Naar saadan Indvielse er skeed ved ethvert Barn, holder Læreren [præsten] en kort Tale, og viiser der udi Børnene, først hvad de nu have gjort og givet GUD Løfte om, og at saadant er en Formelle Eed for Herren, hvorudover de saa meget meere ere forpligtede til [...] aldrig nogen Tiid at forlade den sande Evangeliske Religion, eller i deres Liv og Levnet vige fra de Sandheder der udi indeholdes [...]¹⁸

Det er i denne sammenhæng værd at hæfte sig ved, at det i selve ritualet fastslås, at børnene nu har afgivet et løfte eller en formel ed. Edsaflæggelse var en central institution i den danske statsbygning fra landskabslovene til sidste del af det 19. århundrede, hvor eden mister betydning i retsvæsenet og militæret.¹⁹ Et eksempel på, hvordan man opfattede ed, ses af Holbergs *Naturret* fra 1716, der omtrent er samtidig med rytterskolerne:

---

¹⁷ Jesper Brochmann i Kyrre 1960.

¹⁸ § 11 i Forordning, Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade in Schou, 1736.

¹⁹ Christensen 2009; Reeh 2012 under udgivelse.

*Eed er en Bekræftelse, hvorved vi sige os fra Guds Barmhiertighed, og ønsker hans Straf at komme over os, dersom vi ikke sige Sanden, hvorfor Eeder have stedse blant alle Folk været meget kraftige og hellige [...] Den Maade og Form, paa hvilken Eeder aflægges, maa indrettes efter dens Religion som sværger.*²⁰

Også hos Holberg er eden vigtig og den er ydermere koblet til den sværgendes religion. Eden, som de unge har aflagt, kan endvidere ikke opsiges. Opfattelse af eden som bærende for statens institutioner ses i øvrigt også så sent som hos A.S. Ørsted, der i 1850 argumenterede for, at eden netop forudsatte visse minimale religionskundskaber:

*Jeg anseer det for yderst farligt, at der opvoxer i en Stat en Slægt, for hvis religiøse Underviisning man ikke bærer nogen anden Forsorg, end den saagodtsom intet-sigende, der indeholdes i de omhandlede Paragrapher. Jeg skal især gjentage, hvad jeg tidligere har yttret angaaende den store Betænkelighed, der viser sig ved at saadanne Individuer ikke egne sig til at aflægge Ed. For det Første mangler den naturlige Forudsætning for Eds-Dygtighed, nemlig de religiøse Forestillinger, der skulle give Eden sin Kraft, og for det Andet mangler der de borgerlige Loves Hjemmel for Maaden, hvorpaa en saadan Ed skal aflægges, da vi ikke kjende anden Ed, end den, der aflægges af en Christen [...] som forudsætter, at han har Kundskab om den christelige Religion.*²¹

Eden var en central institution for den danske stat under enevælden og forudsatte også hos Ørsted en minimal viden om religion. Ørsted var simpelthen bekymret for, at retssystemet ville bryde sammen, da en ed tvang folk til at tale sandt f.eks. i en retssag. Hele statens indre orden var derfor efter Ørsteds opfattelse i fare uden edsaflæggelse, da han ikke med sin erfaring fra den enevældige stats tid kunne indse, at staten kunne fungere uden edsaflæggelse. Dette viser med andre ord edsinstitutionens afgørende betydning under enevælden.

Konfirmationsritualet vedrørte dog ikke kun konfirmanderne, men også forældrene og den øvrige menighed, til hvem ritualet henvendte sig på følgende måde:

*og for ingen Deel med forargelige Ord og Gerninger, drive den værdige Hellig Aand, som nu hviler paa deres Børn, ud af deres Hierter, og derved blive til Siæle-Mordere.*²²

---

²⁰ Holberg 1728, kapitel X.

²¹ Ørsted in Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger, 1850, sp. 4219 og 4223.

²² § 11 i Forordning, Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade in Schou, 1736.

I forhold til forældrene og den øvrige menighed sættes der trumf på, idet det hævdes, at de gør sig til intet mindre end sjælemordere, hvis de medvirker til at drive Helligånden ud af deres børns hjerter.

Konfirmationsforordningen viser samlet set et billede af den danske enevælde i dens såkaldte despotiske fase, hvor den afkrævede sine undersætter total lydighed og benyttede religionen som et instrument i afkrævelsen af denne lydighed. Tillige viser ovenstående analyse, at indførelsen af den tvungne konfirmation i allerhøjeste grad må ses som en disciplinær reform.

Baggrunden for indførelsen af konfirmationen

Som ovenfor nævnt så har især den lidt ældre forskning set indførelsen af den tvungne konfirmation som et udslag af den pietistiske strømning ved Frederik 4.s og især Christian 6.s hof. Udover den pietistiske indflydelse er der imidlertid også mere realpolitiske indflydelser, der kan spores bag indførelsen af konfirmationen. I det følgende skal vi se lidt nærmere på denne lidt underbelyste del af baggrunden for indførelsen af den tvungne konfirmation i 1736. Det mest afgørende i denne sammenhæng er, at der i Indlæg til Sjællandske Registre 1735 foreligger en militær skrivelse til Danske Kancelli, der omtaler og beklager sig over militærets disciplinære problemer i forbindelse med indrulleringen af bondesoldater:

Manskabed antages til enroullering, Naar de har sunde og friske lemmer, og har været til Guds bord og i deres Christendom saaledes oplyste at viide Edens Betydning de til Kongen ere Allerunderdanigst pligtig at aflægge; Det forefalder, at der under tiden præsenteres Manskaber, som ikke har været til Altars [...] blive antaget og enroulleret paa Proprietarens eller fuldmægtiges forsikring, at De vil befordre ham hos Præsten, at komme til Guds bord saa hand i den efterfølgende session igien kan møde at aflægge Eed; en deel Proprietarier og fuldmægtige efterkommer slig Deres lyffter, men andre slaae det i Glembogen, hvor over efter Officererne klages; Proprietarien der imod besværger sig at karlen er stridig og modtvillig, og vil icke hos Degn eller Skoleholder lade sig underviise, ligesaae og mange af de unge Reserve Manskaber hengaar til de ere over 20: 24 aar i Meening dermed at undgaae Enroulleringen, og Præsterne deels steder, tracterer den sag meget koldsindig, uden at bekymre sig sig over, eller see slig et Menniske i sin Salighed befordret. Thi var nødvendig at blive anordnet at naar nogen af det unge Reserve Manskab hen gik ind til 18. eller i det højeste 19 aars alder uden ved Læsning Underviisning søge at beflitte sig paa, den Kundskab og Oplysning, at han kan selv til Sacramentet annammes, hand da icke burde lides i Menigheden, men Præsten angive det for Proprietairen [...] som burde være tilholden derudi at assistere Præsten, og straffe deslige [...]²³

---

²³ Rigsarkivet, Danske Kancelli, Indlæg til Sjællandske Registre 16/3 1735.

Gentofte Rytterskole blev opført som den første af de 240 kongelige rytterskoler og blev dermed model for alle de efterfølgende rytterskoler med hensyn til indretning m.v. Der var skole i bygningen frem til 1907, hvor skolen blev revet ned og børnene overført til den nye Gentofte Skole (Lokalhistorisk Arkiv i Gentofte).

I dette dokument ses det, at edsaflæggelse havde en central betydning for den militære hvervning, idet det fremhæves, at mandskabets medlemmer først kan indrulleres, når de har været til alters (første gang), er oplyst i deres kristendom så de netop kender edens betydning.

Logikken er her, at man for at blive soldat må kunne aflægge en bindende ed. Faneeden fra 1733 var som følger:

Jeg N.N. lover og sværger, at jeg skal være, blive og tiene ærlig, troelig og vel, udi Hans Kongelige Majestets Kong Christian den Siettes Tieneste, som en ærekiær og redelig Karl og Soldat vel egner og anstaaer: Saa sandt hielpe mig GUD og hans hellige Ord.²⁴

Faneeden synes således at forudsætte, at man har været til alters første gang, hvilket forudsætter, at man kan sin lille katekismus. Militærtjeneste forudsætter med andre ord edsaflæggelse og altså også et vist mål af undervisning i kristendom.

Ifølge det ovenfor citerede dokument fra Indlæg til Sjællandske Registre 1735 i Danske Kancellis arkiv står militæret imidlertid med det problem, at en del unge med vilje undslår sig at blive undervist af degnen for derved at undgå militærtjenesten, og i dokumentet foreslås det således til sidst, at det bliver gjort strafbart

---

²⁴ Schous danske forordninger, 1733, s. 41-42.

ikke at kunne de basale kristne kundskaber. Om det var dette forslag fra 1735, der direkte blev årsag til indførelsen af konfirmationen, har ikke kunnet afgøres. Men det er påfaldende, at militærets ovenfor citerede forslag til Danske Kancelli netop kommer året, før konfirmationsforordningen rent faktisk indfører det, som militærets forslag går ud på. På den anden side kan det ikke udelukkes, at der kan findes andre lignende forslag i Rigsarkivet fra ikke-militære instanser. Imidlertid vidner dokumentet om, konfirmationen må ses som en disciplinær reform, som militæret havde en betydelig interesse i at få gennemført, da konfirmationen netop løste de disciplinære problemer, som opregnes i dokumentet.

Det afgørende i denne sammenhæng er dog, at indførelsen af den tvungne konfirmation i samtidens egen optik bidrog til at løse statens og ikke mindst militærets disciplinære problemer, hvilket for den danske enevældig synes at forudsætte religionskundskab.

Rytterskolerne som forløber til konfirmationen i 1736

Konfirmationen kan ikke ses som en enkeltstående forordning i 1700-tallet. Tværtimod må den ses i sammenhæng med de andre skole- og militærreformer i første halvdel af det 18. århundrede. Dette gælder ikke mindst oprettelsen af rytterskolerne i 1721. Oprettelsen af disse skoler har været genstand for en vis interesse blandt danske uddannelseshistorikere.²⁵ Desværre har de afgørende dokumenter vedrørende Frederik 4.s motivation for at oprette skolerne ikke kunnet lokaliseres i Rigsarkivet.²⁶ Det afgørende i denne artikels perspektiv er imidlertid, at rytterskolerne ligesom den tvungne konfirmation havde et væsentligt militært og disciplinært sigte. Det skal vi i det følgende se nærmere på.

I 1720 besluttede Frederik 4. at indrette 240 såkaldte rytterskoler. Skolerne blev bygget på krongodset eller ryttergodset, som det nu var kommet til at hedde. Skolerne var obligatoriske for de bønderbørn, der boede i de pågældende rytterdistrikter og er derfor med rette blevet anset som led i de disciplinære reformer, som den danske stat gennemførte i første halvdel af det 18. århundrede.²⁷

Skolerne var budgetteret til at koste mellem 550 og 600 rigsdaler stykket. De var grundmurede og udstyrede med vinduer af glas samt en bilæggerovn af jern. Efter datidens standard var skolerne af en god kvalitet, hvilket i øvrigt også ses af, at en del af dem står endnu. Som ovenfor nævnt er det hidtil blevet antaget, at motivationen bag byggeriet skulle findes i pietismen ved hoffet i København.²⁸ En sådan idealistisk forklaring har imidlertid undret mere pragmatisk indstillede historikere, da den danske stats finanser var ganske anstrengte her umiddelbart

---

²⁵ Roede 1908; Larsen 1916; Kornerup 1921; Rockstroh 1925; Markussen 1995.

²⁶ Larsen 1916.

²⁷ Markussen 1995.

²⁸ Lindhardt 1936; Lausten 2004.

efter Store Nordiske Krig.²⁹ Pietismen er ligeledes blevet brugt som forklaring på indførelsen af den tvungne konfirmation i 1736. Imidlertid kom forslaget om opførelsen af de 240 rytter ikke fra en skole- eller en kirkekommission, som man måske kunne vente. Derimod kom forslaget fra en militær kommission, nemlig *Kommissionen vedr. Krigsfordeboernes Indretning*.

Den militære baggrund for Kommissionen vedr. Krigsfordeboernes Indretning

Dens arbejde var et led i arbejdet med at reorganisere det danske forsvar efter det katastrofale nederlag til svenskerne i 1658. Her havde den danske hær opholdt sig i Bremen, mens den svenske hær havde marcheret op igennem Jylland og uden at møde nogen nævneværdig modstand havde nået København. Igen i år 1700 blev Danmark angrebet af Sverige, fordi Danmark havde angrebet svenskernes forbundsfælle hertugen af Holsten, og angrebet gjorde det klart, at man ikke havde løst problemet med et indre forsvar i Danmark.³⁰ Den almindelige måde at tilvejebringe en hær på omkring år 1700 var at benytte sig af dyre lejesoldater.³¹ Det stod imidlertid klart for den danske centraladministration, at et indre forsvar i kongeriget Danmark var af afgørende betydning. Og samtidig erkendte man, at det ville være betydeligt billigere, hvis man kunne supplere de dyre lejesoldater med tvangsudskrevne bondesoldater.³²

I det 17. århundrede havde man haft en såkaldt landmilit, men disse bondesoldater blev af Christian 4. beskrevet som "nogle værre bæster," og landmiliten blev nedlagt igen.³³ I 1701 besluttede Frederik 4. at genindføre landmiliten. Allerede på dette tidspunkt ses en kobling imellem landmiliten og religionsundervisningen, idet loven gjorde kirkegang og degnens religionsundervisning obligatorisk for soldater i landmiliten.³⁴ Dette krav gjaldt ikke for lejesoldaterne, for hvem endog andre konfessioner var tilladt.³⁵ Statsmagten gjorde således forskel på de to slags soldater. Lejesoldaterne fik deres relativt gode hyre, mens de tvangsudskrevne bondesoldater havde mødepligt i kirken om søndagen og til degnens religionsundervisning.

Rytterskolerne og religionsundervisningen

Oprettelsen af rytterskolerne kan ses som indlejret i den danske stats forsøg på at sikre sin overlevelse i en verden af fjendtlige stater. I det følgende vil jeg derfor søge

---

²⁹ Feldbæk 1982.

³⁰ Bjerg 1991.

³¹ Bjerg 1991.

³² Bjerg 1991; Kaspersen 2004.

³³ Bjerg 1991.

³⁴ Schou 1849.

³⁵ Skjold Petersen 2002.

at fremdrage de forbindelseslinjer, der kan trækkes mellem skolegang og statens vitale interesser i sin egen overlevelse, hvilket her vil sige landets militære forsvar. Et tidligt dokument, der viser en sammenhæng mellem skole og forsvar, er *Forordning om tvende Sessioner for Land-Militien i Danmark* af 27. december 1701, hvor det af soldaterne i landmilitisen kræves, at de:

som tilforn flittig søge Kirken, og høre Guds Ord, saaog lade sig undervise af Degnen eller Substituten udi i deres Saligheds Lærdom, saafremt de ikke efter Loven og Ritualen vil straffes og ansees; iligemaade skal de og flitteligen indfinde sig og være tilstede, naar Bispen og Provsten visiterer og overhører Ungdommen, og samme dag for exercering forskaanes.³⁶

Staten drager med andre ord her omsorg for soldaternes "saligheds lærdom". Dette kan læses som begrundet i en omsorg for soldaterne, for hvem den saglige lærdom kunne anses som meget vigtig for soldaterne, da de jo har et farligt hverv.

Går vi videre frem til 1719, findes der en betænkning i Rigsarkivet, som desværre ikke bærer noget navn eller andet, der kan identificere forfatteren. Joakim Larsen formoder ud fra håndskriften, at forfatteren er biskop Christen Worm. I denne hedder:

De som hafde børn, 10 Aar gl. og icke hold dem til skole, skulle haardeligen straffes, og Præsten straffes om hand icke beviise, at hand [...] ofte har formanet forældrene. Paa den maade kunde Hans Majts Militair tjeneste befordres, og icke befindes at fuldvoxne Mennisker findes, som icke har været til Guds bord, hvorom forordning er udgaaet, og af Præsten anderledes ei kand remideres end som sagt er, uden han imod sin samvittighed ville antage vankundige Mennisker til Sacramentet.³⁷

Af dette dokument ses det, at forfatteren, og muligvis Rentekammeret som sådan, anser de foreslåede rytterskoler for at ville virke befordrende på militærtjenesten. Også dokumenterne vedrørende etableringen af rytterskolerne viser således en klar forbindelse mellem skolegang og en forbedring af militærtjenesten.

Forbindelsen mellem skolegangen og militærtjenesten ses endog også af selve instruktionen for skolemestrene ved rytterskolerne:

Præsten [...] foreholder dennem saadan deres Forseelse, hvorved de giver Aarsag at Børnene ikke oplyses i den Saliggørende Guds Kundskab, og intet lære, hvormed de i sin Tiid kunde tiene deres Konge og Fædrene-Landet [...].³⁸

---

³⁶ Forordning om tvende Sessioner for Land-Militien i Danmark 27. december, 1701.

³⁷ Rigsarkivet, Rentekammeret, Kommission af 1719, Hovedkrigsjordebøgers og dragonrullers indrettelse på København, Fredericksborg og Kronborg districter. Se også Larsen 1916, s. 206-7.

³⁸ Instruction for skolemestre, Schous danske forordninger, 28. marts 1721.

Biskop H.A. Brorsons visitats i Dybe Kirke, hvor han overhører børn og unge, om de har de fornødne kristendomskundskaber til at indgå i samfundet som gode undersætter og gode kristne. Tegningen er lavet af Valdemar Neiiendam i 1933 (Dansk Skolemuseums samlinger).

Og videre:

20. Saafremt endeel af de til Land-Militien enroullerede eller og andre fremmede voxen Mennisker nys komne til Sognet, skulle findes saa grove og uoplyste i deres Sagligheds Sag, at Sognepræsten dem ei med een god Samvittighed til HErrens Bord kand annamme, da naar Sognepræsten henviser saadanne til ham, skal hand være plittig dennem paa visse Tider saaledes at underviise, at de kand faae den fornødne Kundskab om GUd og deres Saglighed.³⁹

Samlet set kan der trækkes betydelige forbindelseslinjer mellem beslutningen om oprettelsen af rytterskolerne i 1720, statens behov for en virkningsfuld edsaflægelse og derfor for den religionsundervisningen, der blev givet i rytterskolerne.

Afsluttende bemærkninger

Bag indførelsen af den tvungne konfirmation i Danmark i 1736 og beslutningen om at bygge rytterskolerne i 1721 ligger, som det er fremgået, også en bety-

---

³⁹ Instruction for skolemestre, Schous danske forordninger, 28. marts 1721.

delig militær og disciplinær interesse. Den enevældige stats skolereformer i første halvdel af det 18. århundrede må derfor ikke kun ses som et udslag af pietismen ved hoffet i perioden. Det er således vigtigt at være opmærksom på, at den danske stat var og er en selvforsvarende enhed, der kæmper for sin egen overlevelse i en verden af andre stater, som på samme vis kæmper for deres overlevelse. I et sådant perspektiv bliver statens forsvar til en ganske bred kategori, der også indbefatter skole og uddannelse. Uddannelseshistoriske undersøgelser må derfor medtænke dette. Sammenhængen mellem statens forsvar og dens skole er ikke begrænset til den tidlige enevælde. Går vi videre frem i historie gør sådanne sammenhænge sig også gældende.⁴⁰ Eksempelvis fulgt skoleforordningen fra 1739 i kølvandet på indførelsen af den almindelige værnepligt for bønder, skoleloven fra 1814 udsprang af landboreformerne i 1788/89, der også var en betydelig militærreform osv. Det synes således at være et generelt træk, at statens skoler kan ses i nær sammenhæng med statens forsvar. På den baggrund er det væsentligt, at uddannelseshistorikeren bestandigt har et udblik til den overordnede helhed, som skolen indgår i.

Dette perspektiv forklarer naturligvis ikke alt. Den idéhistoriske udvikling af f.eks. pietismen spillede selvsagt også en afgørende rolle, som den danske stat dernæst benyttede sig af, idet man ophævede den til en statsbærende ideologi. Dette skal ikke forstås derhen, at der ligger en bevidst manipulation bag indførelsen af pietismen som statsreligion i Danmark, men det er vigtigt at gøre sig klart, at de ledende mænd i den danske statsadministration var betroet ansvaret for den danske stats interesser, og at de formodentlig søgte at forvalte dette ansvar bedst muligt, på samme vis som vore dages politikere arbejder for at danne dagens danske folkeskoleelever til kreative individer, dels fordi de mener det godt for børnene, og dels fordi de mener, at det er det, der skal til, for at Danmark kan klare sig i dagens internationale konkurrence.

Niels Reeh (f. 1968), ph.d. i religionssociologi på afhandlingen Religion and the State of Denmark – state religious politics in the elementary school system from 1721 to 1975: an alternative approach to secularization (Københavns Universitet 2007). Har blandt andet skrevet “Ideas and State Subjectivity in History, the introduction of the equestrian schools in 1720 and the confirmation in 1736” i Ideas in History 2009, “A Shining City on Another Hill: Danish Civil Religion as State Mythology” i Social Compass 2011. 2007-10 adjunkt ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier (Københavns

---

⁴⁰ Pedersen 2011; Reeh 2012 under udgivelse.

Universitet) på det FKK-finansierede projekt "Religion, stat og skole fra 1975 til i dag – den danske folkeskoles religionsundervisning i en globaliseret verden". Fra 2010 post.doc. ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier på det FSE-finansierede projekt "Spilletts fristelser. Religion, stat og spillelovgivning fra 1680'erne til i dag".

Litteratur

- Bjerg, H.C. (1991): *Til fædrelandets forsvar værnepligten i Danmark gennem tiderne*, [Tåstrup:] Værnepligtsstyrelsen.
- Christensen, Dan Charly (2009): *Naturens tankelæser en biografi om Hans Christian Ørsted*, Kbh.: Museum Tusulanum.
- Feldbæk, Ole (1982): *Tiden 1730-1814*, Kbh.: Gyldendal.
- Holberg, Ludvig (1728): *Naturens og Folke-rettens Kundskab 1-2. Part*, Kbh.
- Japsen, G. (1968): *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814*, Tønder.
- Kaspersen, L.B. (2004): How Denmark Became Democratic. The Impact of Warfare and Military Reforms. In *Acta Sociologica* 47(1).
- Kornerup, Bjørn (1921): Til rytterskolernes forhistorie. In *Fra Frederiksborg Amt*.
- Korsgaard, Ove (2004): *Kampen om folket et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*, Kbh.: Gyldendal.
- Kyrre, Hans (1960): *Vor Skole. Dens Liv og Love*, Kbh.: Jul. Gjellerups Forlag.
- Larsen, Joakim (1916): *Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536-1784*, Kbh.: Schultz.
- Lausten, Martin Schwarz (2004): *Danmarks kirkehistorie*, [Kbh.:] Gyldendal.
- Lindhardt, P.G. (1936): *Konfirmationens Historie i Danmark*, Kbh.: O. Lohse.
- Markussen, Ingrid (1988): *Visdommens lænker studier i enevældens skolereformer fra Reventlow til skolelov*, [Odense:] Landbohistorisk Selskab.
- Markussen, Ingrid (1995): *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte pietistiske og kame-ralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Melton, J.V.H. (1988): *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, Ove K. (2011): *Konkurrencestaten*, Copenhagen: Hans Reitzels forlag.
- Pontoppidan, E. (1738): *Sandhed til Gudfrygtighed, udi en eenfoldig og efter Muelighed kort, dog til-strekkelig Forklaring over sal. Doct. Mort. Luthers liden Catechismo, indeholdende alt det, som den, der vil blive salig, har behov, at vide og gjøre paa Kongl. allernaadigste Befaling til almindelig Brug*, Kbh.
- Reeh, Niels (2012 under udgivelse): *Religion and the State of Denmark*, København: Museum Tusulanum Press.
- Rockstroh, K.C. (1925): Frederik den fjerdes godspolitik 1715-1720. In *Historisk tidsskrift*.
- Roede, H.C. (1908): Rytterdistrikternes Skoler under Frederik d. IV. In *Vor ungdom*.
- Schou, J.H. (1849): *Chronologisk Register over de kongelige Forordninger og aabne Breve, samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 ere udkomne, tilligemed et noiaagtigt Udtog af de endnu giel-dende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge ... Deel 11-17*, Kbh.: Gyldendal.
- Skjold Petersen, Karsten (2002): *Geworbne krigskarle hvervede soldater i Danmark 1774-1803*, Kbh.: Tøjhusmuseet, Museum Tusulanum.